

Commentaar uit het Wetenschappelijk
Instituut

Het CDA, de maatschappijstructuur en het sociaal elan

Een partij die zich van zijn beginselen bewust is kan een geweldige ruggesteun zijn voor zijn vertegenwoordigers die met het dagelijkse praktische werk zijn belast. Tegelijkertijd staan beginselen ervoor borg dat de 'gewone leden' die de partij met hun inzet en bijdragen ondersteunen, recht van spreken hebben. Daarom is het zo belangrijk dat in de afgelopen jaren de bewustwording van de christen-democraten veel aandacht heeft gehad. De herbronning op de christen-democratische tradities heeft weer een herkenbare lijn in programs en rapporten gebracht. En één die bepaald veel toekomstwaarde heeft. De brede partijdiscussie over 'Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij' heeft veel goed gedaan. Sindsdien zijn we een paar profilerende concepten rijker. Aanvullingen uit de sfeer van de oecumene ('de verantwoordelijke maatschappij', 'rechtvaardige, democratische en haalbare samenleving') en van de zijde van de huidige minister-president Lubbers ('de zorgzame samenleving') passen in dit principiële kader. Subsidiariteit, soevereiniteit in eigen kring, solidariteit en rentmeesterschap hebben een nieuwe actuele lading.

De underdog in het CDA

Toch is het kennelijk moeilijk om in het

zicht van de korte-termijnproblemen, bij tegenwind of een stevige kritische bries overeind te blijven. We zijn ook nog maar sinds kort van de dwalingen onzes weegs teruggekomen. Dwalingen die in tijden van hoge economische groei aan het oog onttrokken waren. Het is erg verleidelijk om terug te vallen en de veilige weg te kiezen van de aansluiting aan gangbaar denken, hetgeen de kans verkleint op eigen uitgangspunten te worden aangesproken, anderzijds is het voor tegenstanders niet eens zozeer de inhoud van CDA-ideeën die weerstand oproept, maar vooral het feit dat het CDA op dit moment het voortouw in de politieke en maatschappelijke ontwikkeling dreigt te nemen. Ieder die ervaring heeft met het in praktijk brengen van een eigen christen-democratische visie, kent dit verschijnsel. Zolang wij onze ideeën aan anderen kunnen of willen toeschrijven, is er niet zoveel aan de hand, maar een CDA dat voorop ligt, dat strijdt met het wereldbeeld van andere stromingen. Wij worden meer gewaardeerd in de rol van gematigde volgers van andermans ideeën. Zijn wij tot die rol bereid, dan zijn schouderklopjes ons deel.

Brinkman en de nieuwe elite

Verdoezeling van de eigen visie is des te

minder gewenst, aangezien een christen-democratische benadering voor de oplossing van urgente vraagstukken dringend nodig is. Onlangs heeft minister Brinkman in een rede onder de titel 'Over de (on)macht van de nieuwe elite' nog eens een poging gedaan om het CDA-denken over de verzorgingsmaatschappij aan de leden van de Tweede Kamer over te brengen. Brinkman wordt er nog wel eens van verdacht het streven naar een zorgzame, verantwoordelijke maatschappij te willen doen opgaan in een louter moreel appèl, gepaard gaande met een reactionair heimwee naar de plattelandssamenleving van weleer. Andere stromingen hebben, ook via bevriende journalisten, er alle belang bij om zo'n karikatuur van het vernieuwde CDA-denken te maken. Zo zou de onverdraaglijke voorsprong van het CDA kunnen worden geremd. Als hun visie op de woorden van de heer Brinkman juist zou zijn, dan was er inderdaad reden voor kritiek op de CDA-benadering van de relatie overheid-samenleving. Er zou dan sprake zijn van een gebrek aan maatschappij-analyse. Maar, dat is allerminst het geval. Brinkmans betoog maakt dat duidelijk. Het begrip 'zorgzame samenleving' zoals het CDA dat hanteert, heeft inderdaad een nadrukkelijke aandacht voor de maatschappelijke *structuren*. De door minister Brinkman in het parlement gehouden toespraak daarover verdient dan ook onzerzijds alle waardering.

Veelal wordt vergeten dat het CDA-begrip 'zorgzame samenleving', ook wel verwoord als 'verantwoordelijke maatschappij' en 'verzorgingsmaatschappij', allerminst een sjabloonachtig karakter heeft. Deze begrippen hebben meerdere kanten.

1. Ze benadrukken de eigen autonomie van maatschappelijke verbanden en willen de opbloei daarvan krachtig bevorderen.
2. Ze bieden alle ruimte voor levensbeschouwelijke of ideële fundering van die verbanden, omdat door die funde-

ring ook de dynamiek van de organisaties gevoed wordt en de toewijding van mensen zijn diepere zin ontvangt.

3. Ze dringen de politieke overheden niet domweg terug, maar roepen hen op hun eigenlijke opdracht daadwerkelijk na te komen.
4. Ze willen de politiek-ambtelijke inteelt in de besluitvorming bestrijden en het contact met de maatschappelijke werkelijkheid herstellen.
5. Ze proberen een herhaling van de financiële en bestuurlijke rampen die ons nu treffen, te voorkomen door een drastische heroriëntatie van het overheidsoptreden en door een versterking van het maatschappelijk veld als beleidsbepalende instantie, met een directere democratie.
6. Ze erkennen dat de politiek afhankelijk is van de medewerking van maatschappelijke verbanden en van de burgers.
7. Ze beklemtonen het belang van informele, niet geïnstitutionaliseerde wederzijdse hulp en bijstand van mensen: de zelfzorg, de mantelzorg, het georganiseerd (vrijwilligers)werk.
8. Deze begrippen zijn geladen met morele normen en waarden. De mensen en hun verbanden moeten zich daarvan weer bewust worden en de opdracht daarvan ter hand nemen.
9. Daarom staan deze begrippen haaks op het gangbare consumentisme. Doorvoering van die concepten betekent een afkick-proces van onze cultuur.
10. De nadruk ligt op samenwerking in al of niet georganiseerd verband; een afrekening met egoïstisch individualisme.

Die neo-moralisten van het CDA

Vooraf de laatste vier punten roepen de agressie van tegenstanders op. Zij die in het bijzonder zijn gehecht aan het zogenaamde immoralisme van het duo consumptiemaatschappij & verzorgingsstaat.

Adriaansens en Zijderveld ('Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat', 1981) maken ons duidelijk hoezeer de kritiek van onze tegenstanders de regeltjes van de handboeken sociologie volgt. Normen en waarden zijn voor hen niet aan instituties verbonden, maar strikt subjectief en individueel. Je kunt er geen ethiek of moraal aan verbinden, omdat de regels daarvan met de individuele vrijheid strijden. Inzet kan ook alleen maar zijn gericht op individuele bevrediging van subjectieve gevoelens. Elk engagement staat in het teken van het voorbehoud en de voorlopigheid. Dat zijn er zelfs de belangrijkste kenmerken van.

De verzorgingsstaat heeft deze houding lange tijd bevorderd. Financiële steun was er niet voor jeugdorganisaties met hun specifieke normen en waarden; wel voor open jeugdwerk, mits er kenmerkende levensbeschouwelijke waarden aan ontbraken. Burgers mochten wel *consumenten* van overheidsbeleid zijn, maar hun sociale organisaties mochten geen verantwoordelijke positie in het beleidsvormingsproces bekleden. De neutrale 'immoralistische' staat kan alleen individuele ontplooiing waarderen, daar zit namelijk geen generaliseerbare moraal in.

De critici van het CDA weten dat dit immoralisme een verschijnsel is van de laatste 25 jaar. Na de Tweede Wereldoorlog was juist van een moralistisch ethos (zie Zijderveld) sprake. Samen de schouders eronder; levensbeschouwing als maatschappelijk integratiekader, burgerzin; informele onderlinge bijstand. En, inderdaad, dat bestaat nog op het platteland en in sommige dorpsgewijs bewoonde stadsdelen. Maar in de progressie-idee van deze critici past dat niet. Vrijblijvendheid, berekend eigenbelang, kil individualisme met af en toe een kick en 'een stuk warmte', daarmee kan een modern mens het stellen. En als hij dat niet kan, welnu, dan is dat jammer voor hem. Wie het anders ziet is kennelijk niet modern, droomt over het

---

Vrijblijvendheid,
eigenbelang, kil
individualisme en af en toe
'een stuk warmte'.

---

verleden, heeft het contact met de actualiteit verloren.

In het verlengde van deze kritiek horen we de suggestie dat een morele oproep tot sociaal elan niet anders kan zijn dan een stap naar de afbraak van de geliefde verzorgingsstaat. De eerstgenoemde zes punten worden afgedaan met de stelling dat de opbouw van zulke maatschappelijke structuren niet meer mogelijk is. En inderdaad: met de immoralisten van de consumptiemaatschappij is dat ook niet mogelijk. De verantwoordelijke maatschappij is alleen op te bouwen door mensen die dwars liggen tegen het nu nog gangbare denken. Die vindt men in alle generaties en met name ook bij de jongeren. De realisatie van zo'n maatschappij van de toekomst is een opdracht van lange adem. Wie na vier jaar al afhaakt, heeft er misschien nooit wat van begrepen.

Structuurhervorming

De eerste zes punten, direct op politieke en maatschappelijke structuren en op bestuurlijke knelpunten betrekking hebbend, geven de CDA-opvattingen over de verantwoordelijke maatschappij een zeer praktisch politiek karakter. In de bestuurskundige literatuur treffen we momenteel zeer verwante gedachten aan. Een mooi voorbeeld is de recente dissertatie van mevrouw M.E. Beck*. Zij is al geruime tijd

* Mevrouw dr. M.E. Beck: *Ruimte voor bestuur, bestuur voor de ruimte*. VUGA 1986 (f 36, -).

wetenschappelijk onderzoeker bij de Rijksplanologische Dienst, een orgaan dat het imago heeft zeer technisch-objectivistisch te werk te gaan. Ruimtelijke ordening, een typische overheidsbevoegdheid.

Mevrouw Beck analyseert het ambtelijk politieke besluitvormingsproces van binnenuit en komt tot opvallende conclusies: 'Bestuursbeslissingen die op technocratische wijze ambtelijk intern worden voorbereid . . . , schieten echter in hun maatschappelijke aansluiting tekort . . . , ze zijn minder doeltreffend, terwijl hun democratisch gehalte gering is'; ze gaan 'ten koste van de kwaliteit van het landsbestuur'. Het is noodzakelijk 'om de autonomie van maatschappelijke organisaties – met name de profit en non-profit instellingen – en van de lagere bestuursecchelons – in het bijzonder de gemeente – in ere te herstellen teneinde de bestuurssituatie te saneren'. 'Het overheidsoptreden, het landsbestuur, dient ertoe randvoorwaarden te stellen voor een grote verscheidenheid aan maatschappelijke activiteiten.'

Mevrouw Beck verwijt de Nederlandse overheid dat deze tot voor kort de samenleving heeft bestuurd vanuit een consumptief gezichtspunt, daarbij de volksvertegenwoordiging geringschattend. Zij vraagt zich af waarom de Raad van State, als beoordelaar van de wetgeving, daar niet op gelet heeft. 'De uitvoerende macht (het overheidsapparaat) heeft een sterke invloed op de wetgeving gekregen en is zelf steeds meer partij geworden.' Dat is goed te merken aan het soort bezuinigingen dat nu wordt doorgevoerd, en vooral aan de keuze van diensten (departementen) die daarbij buiten schot blijven.

Dr. Beck wijst er voorts op dat de leuze 'privatiseren, dereguleren, decentraliseren' door het ambtelijk apparaat inmiddels al zo wordt gehanteerd dat niet de autonomie van de maatschappelijke organisaties en de inbreng uit geprofileerde samenlevingsorganen aan gewicht winnen, maar dat juist het ambtelijk overheidsapparaat

meer greep behoudt op de gang van zaken. Daarmee wordt een kans gemist. Eigenlijk winnen alleen de profit-organisaties (de bedrijven) momenteel een autonomie. De non-profit-instellingen (het maatschappelijk particulier initiatief) gaan er nog verder op achteruit. Juist met het oog op die non-profit-sector betreurt mevrouw Beck de drastische ontzuiling. Immers: 'zonder die uiteindelijke verantwoordelijke aanhang (van de levensbeschouwelijke organisaties; AMO), ontvalt op dit terrein de controle op een juiste prioriteitstelling'. Men zou meer bestuurlijke en financiële verantwoordelijkheid (met vrijwillige bijdragen door de leden) bij de p.i.-organisaties moeten laten. De leden kunnen door hun inzet of de terugtrekking van hun inzet, door democratisch meebeslissen etc. bepalen wat er gebeuren moet. Organisaties met een eigen taakstelling en identiteit zijn erg belangrijk voor het functioneren. Betreurenswaardig is dat 'door de identificatie van in het bijzonder de confessionele instellingen met de gevestigde orde (van de overheidsorganen; AMO) de kerken (als achterbanorganisaties; AMO) zelf danig ontkracht worden'. Daardoor 'kon de identiteit van deze instellingen nog verder vervagen'.

'Eningerlei herzuiling of althans herstel van de feitelijke autonomie der non-profit-instellingen zal dan ook geboden zijn en treedt trouwens ook reeds op.' In dat verband wijst dr. Beck met instemming op 'kerken die nu bij voorbeeld charitatieve steun voor de echte minima organiseren'. Internationaal kan worden aangetoond dat 'particulier initiatief voorwaarde blijkt voor het bereiken van hoge kwaliteit, bijvoorbeeld in de onderwijssector . . . of in de ziekenhuissector'. Dat geldt zowel voor christelijk als 'neutraal' p.i. Soms laat de dissertatie van mevrouw Beck zich als een satire lezen. Zo, waar ze spreekt over volksvertegenwoordigers die vage nota's aanvaarden omdat ze menen zich daaraan geen buil te kunnen vallen. Zodoende de eigenmachtige vormgeving van het

beleid door ambtenaren legitimerend. 'Het kamerlid wordt getild waar hij bij staat', aldus citeert zij CDA-parlementariër F.J. van der Heijden. Het parlement als niet meer dan 'hulpstuk' van het ambtelijk apparaat, dienstbaar aan de maatschappelijke acceptatie van ambtenarenpolitiek. Ook 'overleg met organisaties' heeft meestal geen verdergaande betekenis. Het beleid van de dienst staat al tevoren vast!

Wat autonome maatschappelijke verbanden nog zelf doen wordt vernietigd door het steeds weer 'op de schop' te nemen (het onderwijs is m.i. daar een gaaf voorbeeld van). 'Het overheidsapparaat maakt uit wat goed is voor de bevolking.' Contact met de maatschappij vindt alleen nog plaats via het parlement. De maatschappelijke organisaties bepalen niet wat er op hun terrein gebeurt. Zo'n beleid, aldus mevrouw Beck, is te vergelijken met dat van 'een bedrijf dat afziet van marketing omdat er immers al een Raad van Commissarissen bestaat'. Zo'n overheid heeft vrij spel bij het uitdelen van privileges en het selectief in bescherming nemen van bepaalde categorieën. De vroegere liefdadigheid, aldus dr. Beck, was hierbij vergeleken nog kinderspel.

Mevrouw Beck kan voor haar pleidooi in ruime mate teruggrijpen naar buitenlandse literatuur en beleidservaringen. Nederland ligt eigenlijk achter bij het herstel van de autonomie van de maatschappelijke organisaties en de inbreng van de burgers zelf. Ook in VNO (mr. C.J.A. van Lede) en in FNV (drs. P. Vos) beseft men dit. De beleidsontwikkeling in Nederland is in diverse opzichten ondemocratisch en onwetenschappelijk. Geroep om meer efficiency zonder de stijl en structuur van de beleidsvorming aan te pakken. Het is, aldus dr. Beck, zoiets als 'het opvoeren van de motor terwijl de stuurinrichting hapert: niet ongevaarlijk'.

Nadenken of wegdrijven

Als niet aan structurele voorwaarden voor

Een efficiëntere overheid alleen is als het opvoeren van de motor, terwijl de stuurinrichting hapert.

---

een zorgzame samenleving wordt gebouwd dan is er alle reden om dit CDA-begrip met diep wantrouwen te benaderen. Harm van der Meulen, de voormalige CNV-voorzitter, stelt op 8 november 1986 in 'CDA Actueel' kritische vragen. Hij ziet veel in persoonlijke inzet in de informele sfeer, maar twijfelt over de ware bedoelingen van de regering. Gaat het hier alleen om 'een alibi om bezuinigingen te kunnen doorvoeren die hun weerga niet kennen?' Hij citeert met instemming een uitspraak van Lubbers (CDV, september 1982): 'Te snel drijven we af naar tactische keuzes, naar overaccentuering van financiële aspecten. Te weinig worden principiële uitgangspunten werkelijk doorleefd'.

De Harmonisatieraad Welzijnsbeleid (oktober 1986) constateert dat 'de zorgzame samenleving' in het huidige beleid niet als toekomstontwerp fungeert, geen hoofddoel is. Het wordt verre overvleugeld door de werkgelegenheidsdoelstelling sec. Het zou zelfs 'een vergoelijkking voor noodzakelijk geachte bezuinigingen' kunnen zijn. De raad hoopt dat het nog 'een toetssteen voor het overheidsbeleid' zal worden maar signaleert beslissingen die in elk geval deze toets niet kunnen doorstaan. De plaatsvervangend secretaris van de Raad (Thom Koot in Trouw 18-11-86) gaat in op het belang van de informele hulpsector en de noodzaak om mensen in de positie te brengen dat zij daarin

kunnen anticiperen. Inderdaad, wie de cijfers over de omvang van zelfzorg en mantelzorg (informele gezins- en burenhulp e.d.) beziet in verhouding tot de beroepszorg en de georganiseerde vrijwilligersinzet (zie J.C.M. Hattinga Verschure: 'Het verschijnsel zorg', De Tijdstroom, 1981, alsmede het nieuwste W.I.-rapport inzake de gezondheidszorg), die beseft hoe onwijs het is om af te geven op de oproep meer voor elkaar te doen, meer informele zorg op je te nemen. Eén procent minder informele zorg zou nu al tot catastrofale claims op meer professionele zorg leiden.

In een periode waarin de zorgbehoefte door de vergrijzing flink aan het stijgen is, in zo'n periode is een moreel appèl buitengewoon realistisch. Gelukkig kan al worden geconstateerd dat nieuwe vormen van informele dienstverlening tot ontwikkeling komen vooral op het gebied waar gezin, familie en buurt altijd al actief waren (mevr.dr. H.M. Langveld in 'Binding in vrijheid', SCP, nr. 6, 1985).

Zulke morele oproepen behoren echter meer tot de taak van kerken en bezinningsorganisaties dan tot die van de politiek. De overheid moet aan de slag met structuurhervormend beleid dat de zorgzaamheid in de maatschappij ondersteunt. Dat slaat op sociale-zekerheidsbeleid, op de inrichting van ons belastingstelsel (!), op de waardering van vrijwillige inzet, op de activering van een zelfstandig wordend maatschappelijk veld. De overheid dient respect te hebben voor de burgers en hun organisaties en zichzelf niet (zoals de Harmonisatieraad nog doet) als 'bevelssysteem' op te vatten. In zo'n systeem worden democratische regels van overleg al te makkelijk als lastig en strijdig met efficiency weggesaneerd. Wij zien het aan de ongeduldige reacties als de maatschappij of zelfs als het parlement tegensprekt. 'Bevelssysteem'; zijn we al zo diep gezonken?

schuldige aan te wijzen. Het veeleisende en onverantwoordelijke gedrag van de samenleving heeft politici en ambtenaren overtuigd dat de overheid maar zoveel mogelijk zaken in eigen hand moest houden. Menig wethouder kan verhalen van de kinderachtige belangenstrijd van particuliere organisaties. Vooral sinds levensbeschouwelijke visies de prioriteiten niet meer bepalen wordt de identiteit van maatschappelijke organisaties gevormd door hun belang. En die identiteit wordt krachtig verdedigd. Verkokering in plaats van verzuiling. Tel uit je winst! Verval van levensbeschouwelijke integratiekaders loopt uit op een krampachtige fixatie op bekrompen groepsbelangen. Die ontwikkeling zal nu eindelijk radicaal omgebogen moeten worden. Weg met de dictatoriale ambtenaar en zijn bevelssystemen. Maar ook weg met de oncreatieve bestuurder met z'n vraagsystemen. Het verkiezingsprogramma van het CDA, waarvoor onze volksvertegenwoordigers zich tot 1990 inzetten (moeten), biedt tal van aanknopingspunten. Verbijzondering in het onderwijs op alle niveaus, verzelfstandiging van de zorgsector volgens wel-doordachte lijnen en gebonden aan waarborgen van de meest kwetsbaren, afslanking van de departementen, waken tegen bureaucratisering van de private sector door een beleid dat zo iets ontmoedigt ten bate van de dienstverlening. Overdracht van het stelsel van de sociale zekerheid; een belastingstelsel dat burgers de ruimte laat om voor allerlei voorzieningen zelf op te komen.

Emancipatie van de burger tot het dragen van verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor anderen. Dat is meer dan dat waarover VVD en CDA het eens zijn. Dat vereist overtuigen en desnoods doordruwen.

A.M.O.

Een zelfstandige maatschappij

Niet alleen de overheid is bij dit alles als

